

УДК 343.98:341.24:351.85

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.3>

ЕКСГУМАЦІЯ МАСОВИХ ПОХОВАНЬ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВТРУЧАННЯ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТГЕНОЦИДНИЙ ПРОСТІР

Афтанасів В.М.,

здобувачка вищої освіти 4 курсу
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
співголова Наукового товариства студентів (курсантів, слухачів),
аспірантів, докторантів і молодих вчених,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-2702-494X

Лісіцина Ю.О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-5631-9297

Афтанасів В.М., Лісіцина Ю.О. Ексгумація масових поховань на деокупованих територіях як специфічний механізм криміналістичного втручання у воєнний та постгеноцидний простір.

У статті досліджується ексгумація масових поховань на деокупованих територіях України як специфічний різновид криміналістичного втручання у простір масового насильства, зумовлений агресією російської федерації (рф, росія – тут і надалі подано в авторській редакції) та вчиненням окупаційними військами численних воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Вихідним положенням роботи є те, що в умовах російсько-української війни ексгумація втрачає характер допоміжної слідчої (розшукової) дії і набуває самостійного доказового значення, оскільки саме через неї відновлюється юридичний зв'язок між тілесними рештками, особою жертви та механізмом позбавлення її життя.

Авторами обґрунтовується розуміння ексгумації як процесуально регламентованого вилучення тілесних залишків із будь-яких форм поховання з їх подальшим судово-медичним, антропологічним і молекулярно-генетичним дослідженням, яке забезпечує можливість ідентифікації особи та реконструкції обставин смерті. Доведено, що чинна редакція ст. 239 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) концептуально не відповідає реаліям масових поховань, оскільки підпорядковує ексгумацію огляду трупа, що позбавляє її належного доказового статусу у провадженнях про воєнні злочини.

Показано, що в умовах гнилісної, термічної і механічної деструкції м'яких тканин саме кісткова та зубна тканина стають основними носіями ідентифікаційної інформації, а генетичні профілі, отримані з таких об'єктів, формують єдиний стабільний критерій встановлення особи. Аналіз практики Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії і Трибуналу щодо Руанди засвідчує, що ексгумація використовується як основний інструмент відтворення структури масового вбивства і доведення геноцидного наміру.

Наприкінці доводиться необхідність цифрової фіксації та простежуваності доказів, отриманих під час ексгумацій, що є умовою їх використання в міжнародному кримінальному судочинстві. Своєю чергою, результати дослідження формують підґрунтя для перегляду підходів до ексгумації у вітчизняному кримінальному процесі з огляду на реалії воєнних злочинів і масових поховань.

Ключові слова: ексгумація масових поховань; воєнні злочини; злочини проти людяності; геноцид; криміналістичне дослідження; судово-криміналістична експертиза; кримінальне провадження; деокуповані території; судово-медична експертиза; судова антропология.

Aftanasiv V.M., Lisitsyna Y.O. Exhumation of mass graves in deoccupied territories as a specific mechanism of forensic intervention in the military and post-genocidal space.

The article examines the exhumation of mass graves in the deoccupied territories of Ukraine as a specific type of criminal investigation into mass violence caused by the aggression of the russian federation (rf,

russia – hereinafter referred to in the author's edition) and the commission of numerous war crimes, crimes against humanity, and genocide by the occupying forces. The starting point of the work is that, in the context of the russian-Ukrainian war, exhumation loses its character as an auxiliary investigative (search) action and acquires independent evidentiary significance, since it is through exhumation that the legal connection between the bodily remains, the victim, and the mechanism of deprivation of life is restored.

The authors justify the understanding of exhumation as a procedurally regulated removal of bodily remains from any form of burial with their subsequent forensic, anthropological, and molecular-genetic examination, which provides the possibility of identifying the person and reconstructing the circumstances of death. It has been proven that the current version of Article 239 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC) does not conceptually correspond to the realities of mass burials, as it subordinates exhumation to the examination of a corpse, which deprives it of its proper evidentiary status in proceedings concerning war crimes.

It has been shown that in conditions of putrefactive, thermal, and mechanical destruction of soft tissues, it is bone and dental tissue that become the main carriers of identification information, and genetic profiles obtained from such objects form a single stable criterion for establishing a person's identity. An analysis of the practice of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the Tribunal for Rwanda shows that exhumation is used as the main tool for reconstructing the structure of mass murder and proving genocidal intent.

Finally, there is a need for digital recording and traceability of evidence obtained during exhumations, which is a prerequisite for its use in international criminal proceedings. In turn, the results of the study form the basis for revising approaches to exhumation in domestic criminal proceedings, given the realities of war crimes and mass burials.

Key words: exhumation of mass graves; war crimes; crimes against humanity; genocide; forensic investigation; forensic examination; criminal proceedings; deoccupied territories; forensic medical examination; forensic anthropology.

Постановка проблеми. Війна радикально змінює не тільки простір і демографію, а й саму структуру доказової реальності. Масові поховання, що дедалі частіше виявляються на деокупованих територіях України, є не лише наслідком воєнних дій. Станом на сьогодні вони виступають матеріалізованою формою організованого знищення людей. У таких місцях земля, руїни будівель, траншеї та технічні споруди перетворюються на носії доказової інформації, що зберігає у собі відомості про спосіб убивства, час подій, кількість жертв і характер застосованого насильства. Вочевидь, ексгумація як слідча (розшукова) дія не зводиться до вилучення тіл із ґрунту. Вона стає актом повернення людині її імені, а злочину – його юридичної визначеності.

Складність проблеми масових поховань на деокупованих територіях набула безпрецедентного за масштабом, змістом і правовими наслідками характеру, поставивши перед національною системою кримінального правосуддя завдання, які раніше мали радше теоретичний чи поодинокий практичний вимір. Війна, що від початку супроводжується систематичними порушеннями агресором норм міжнародного гуманітарного права, позасудовими стратами, депортацією, насильницькими зникненнями та жорстоким поводженням з цивільним населенням, утворила на деокупованих територіях простір, де масові поховання перестали бути винятковим явищем і перетворилися на структурний елемент злочинної практики окупаційної влади.

В той же час, проблемність ситуації істотно загострюється тим, що війна зумовлює специфічні умови формування масових поховань: фактична відсутність належної фіксації обставин смерті, навмисне приховування тіл, вторинні та третинні перепоховання, мінування територій, а також деструктивна зміна тілесних залишків унаслідок тривалого перебування у ґрунті чи впливу бойових дій. За наявними відкритими даними органів досудового розслідування та міжнародних організацій, лише протягом перших років повномасштабної війни на деокупованих територіях було виявлено сотні місць непорядкованих поховань, у яких містилися тисячі тіл загиблих, значна частина з яких мала ознаки насильницької смерті (Ізюм, Буча, Лиман, Херсон, Бородянка тощо) [1]. Зазначені цифри не тільки ілюструють масштаб трагедії, але й підкреслюють системний характер проблеми, що не може бути вирішена в межах звичайних кримінально-процесуальних алгоритмів.

Очевидно, що масові поховання є не лише наслідком тривалих бойових дій, а матеріалізованим проявом міжнародних злочинів, у тому числі воєнних злочинів і злочинів проти людяності, а в окремих випадках – дій, що потенційно можуть кваліфікуватися як *геноцид*. Саме тому кожне таке поховання є одночасно місцем злочину, носієм доказової інформації та об'єктом підвищеної суспільної чутливості. Як вбачається, у цьому і полягає основна проблема: держава зобов'язана діяти швидко, ефективно та професійно, але в той же час не має права допустити спрощення процедур, втрати доказів чи знецінення людської гідності загиблих.

Ще одним викликом варто назвати те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України було розроблене з розрахунком на мирний час і поодинокі випадки ексгумації, а не на масові, багатоепізодні кримінальні провадження, пов'язані з війною. На жаль, в умовах, коли ексгумації проводяться десятками й сотнями, за участі великої кількості слідчих, прокурорів, судово-медичних експертів, криміналістів і міжнародних представників, суттєво зростає ризик розриву ланцюгів збереження доказів, неоднакової практики документування та, як наслідок, ослаблення доказової сили зібраних матеріалів. Вочевидь, проблема полягає не лише у фізичній складності проведення ексгумації, але й у відсутності системної, єдиної моделі криміналістичного втручання, адаптованої саме до умов війни.

Не менш гострою є проблематика ідентифікації жертв. Чимала частина тіл перебуває у стані, що значною мірою унеможлиблює візуальне впізнання; особисті речі відсутні або знищені; родичі загиблих перебувають у статусі внутрішньо переміщених осіб, зниклих безвісти або за кордоном. У подібних випадках держава змушена опиратися на судово-медичні та генетичні дослідження, що, своєю чергою, потребує розвиненої лабораторної інфраструктури та чіткої координації між органами досудового розслідування.

Важливо також усвідомлювати, що масові поховання є не лише кримінально-правовою, але й глибоко політико-правовою проблемою. Вони стають об'єктом міжнародної уваги, інформаційних маніпуляцій і спроб заперечення або релятивізації злочинів. У даному контексті будь-які помилки чи непослідовність у діях держави під час ексгумації можуть бути використані для підриву довіри до результатів розслідувань як на міжнародній арені, так і всередині країни.

Отже, проблематика ексгумації масових поховань на деокупованих територіях України зводиться не лише до констатації масштабів трагедії, спричиненої війною, а й до усвідомлення системної кризи між наявними правовими інструментами та реальними викликами збройного конфлікту. Власне у цій напрузі між війною, масовістю злочинів і обмеженістю традиційних криміналістичних підходів формується потреба у переосмисленні ексгумації як *особливої форми криміналістичного втручання*.

Метою дослідження є формування цілісного науково-правового бачення ексгумації масових поховань на деокупованих територіях України як особливого різновиду криміналістичного втручання, що виникає в умовах війни та постгеноцидної реальності. У площині заявленої мети аналізується межа процесуальної спроможності чинного кримінального процесу у реагуванні на масові та системні порушення норм міжнародного гуманітарного права, що виходять за рамки класичної індивідуалізованої моделі доказування, а також виявляються певні суперечності між традиційним уявленням про ексгумацію як допоміжну слідчу (розшукову) дію та її фактичним значенням для доведення воєнних злочинів, злочинів проти людяності та потенційних актів геноциду.

Стан опрацювання проблематики. Проблема масових поховань, ексгумації тіл загиблих та використання результатів таких дій у кримінальному провадженні і міжнародному правосудді не є новою для світової науки, однак її осмислення традиційно відбувалося фрагментарно, у межах окремих дисциплін – криміналістики, судової медицини, міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. В умовах повномасштабної війни зазначені наукові підходи виявили свою обмеженість, оскільки не були розраховані на системну, масову та тривалу практику ексгумації як інструменту фіксації злочинів війни у постгеноцидному просторі.

У вітчизняній науці питання ексгумації зазвичай розглядалося переважно в межах криміналістичної та кримінально-процесуальної проблематики. Зокрема, В.В. Пясковський аналізує ексгумацію як слідчу (розшукову) дію, акцентуючи увагу на її тактичних особливостях, процесуальній формі та взаємодії зі судово-медичною експертизою, однак без окремої уваги на масові поховання як наслідок міжнародних злочинів [2]. Подібний підхід простежується і в працях Р.І. Благути, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Духенюк, де ексгумація розглядається крізь призму забезпечення доказування у кримінальному провадженні [3], але поза контекстом воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

Окремі процесуальні аспекти ексгумації були предметом аналізу в роботах Р.А. Халілева та Л.А. Легези, які звернули увагу на суперечності чинного КПК України щодо підстав і порядку проведення ексгумації, наголошуючи на відсутності спеціальної регламентації для складних багатоепізодних проваджень [4]. Водночас навіть у наведених працях масові поховання не концептуалізуються як елемент постгеноцидного простору та як самостійний криміналістичний феномен воєнного часу.

У зарубіжній науковій доктрині проблематика масових поховань отримала значно ширший розвиток, насамперед у контексті діяльності міжнародних кримінальних трибуналів. Так, В. Шабас розглядає ексгумацію масових поховань як основний доказовий інструмент для встановлення спеціального умислу геноциду, аналізуючи практику Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Руанди [5]. Разом із тим, підхід автора зосереджений переважно на міжна-

родно-правовій кваліфікації злочинів і меншою мірою – на внутрішніх криміналістичних механізмах ексгумації.

Суттєвий внесок у розвиток міждисциплінарного підходу зробили представники судової антропології. Зокрема, К. Джойс у низці праць, присвячених розслідуванню масових поховань у Латинській Америці та на Балканах, розглядає ексгумацію як інструмент не лише доказування, але й відновлення правового статусу жертв насильницьких зникнень [6]. Аналогічні підходи розвиваються у працях експертів Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти, де ексгумація аналізується у зв'язку з ДНК-ідентифікацією, стандартами збереження доказів і вимогами міжнародних судів [7].

У межах практики міжнародних кримінальних трибуналів значну увагу ексгумаціям приділяли також В. Хагlund та інші дослідники, які аналізували використання ботаніки, ґрунтознавства та просторового аналізу для доведення системності злочинів [8]. Разом із тим, попри значний масив наукових напрацювань, низка аспектів залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, у науковій літературі відсутній цілісний підхід до ексгумації масових поховань саме в умовах активної війни, коли криміналістичне втручання здійснюється у просторі триваючої небезпеки і обмежених ресурсів.

Саме в цьому аспекті наукова цінність дослідження полягає у спробі вийти за межі техніко-процесуального бачення ексгумації та розглянути її як складний правовий феномен воєнного часу, що потребує доктринального переосмислення з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду, практики міжнародних кримінальних судів і сучасних можливостей криміналістичних лабораторій.

Виклад основного матеріалу. Не кожна могила має землю – і не кожна земля є могилою. Саме з цієї, на перший погляд парадоксальної, тези доцільно розпочинати осмислення ексгумації в умовах сучасної війни, оскільки збройний конфлікт радикально змінює як саму географію смерті, так і правове уявлення про місце поховання.

Станом на сьогодні ексгумація масових поховань у постгеноцидному просторі деокупованих територій України видається надзвичайно складним феноменом кримінального процесу і криміналістичної практики, що органічно синтезує імперативи доказово-процесуального забезпечення розслідування міжнародних злочинів, вітчизняного кримінального процесу, а також міжнародних стандартів перехідного правосуддя. Вочевидь, жодна криміналістична дія – ні огляд місця події, ні огляд трупа, ні навіть слідчий експеримент – не має такого змістовного характеру, який має ексгумація масових поховань як спеціальна процесуальна слідча (розшукова) дія, що має на меті встановлення істини у справах щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду.

Принагідно зауважимо, що в національному кримінальному процесуальному законі ексгумація, регламентована ст. 239 КПК України, формально розглядається як слідча (розшукова) дія, що має на меті документування відомостей про обставини кримінального правопорушення [9]. Втім, очевидною вадою сучасного кримінально-процесуального законодавства України, як зазначають науковці [4], є відсутність юридичного визначення поняття «ексгумація» у ст. 239 КПК України. Сама термінологія походить від латинського «exhumatio», що буквально означає «вийняти з ґрунту» (ex – «з», humus – «земля, ґрунт») [4, с. 47]. Доцільно підкреслити, що первісний КПК України від 28.12.1960 р. не виділяв ексгумацію як самостійну слідчу (розшукову) дію, трактуючи її винятково як допоміжну при огляді трупа.

У теперішньому кримінальному процесуальному законі окреслена слідча (розшукова) продовжує залишатися в структурі статті про огляд трупа («Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією»), що явно недооцінює її значущість для криміналістики та кримінального процесу.

Наголосимо, що у площині досліджуваної проблематики особливої уваги потребує розширене тлумачення поняття «місце поховання», оскільки в умовах війни ним можуть бути не лише могили в ґрунті, а й траншеї, вирви від вибухів, підвали житлових будинків, території промислових об'єктів, лісові масиви, колодязі, водойми, зруйновані споруди або інші локалізовані простори, у яких тілесні залишки були залишені з метою приховування слідів злочину. Як видається, кожен із таких об'єктів потребує специфічного криміналістичного підходу, однак у процесуальному сенсі всі вони мають бути охоплені єдиним поняттям ексгумації як форми криміналістичного втручання.

З огляду на наведене, вважаємо за доцільне запропонувати наступну дефініцію: **ексгумація** – це криміналістично, процесуально та судово-медично регламентована слідча (розшукова) дія, що полягає у системному та контрольованому вийманні тілесних залишків людини або їх фрагментів із будь-якого місця поховання, незалежно від його фізичних, топографічних чи конструктивних характеристик, з обов'язковою участю судово-медичного експерта, з метою проведення судово-медичного та криміналістичного огляду, ідентифікації особи загиблого, встановлення причин, механізму, часу та обставин смерті, вилучення супутніх об'єктів і слідів, а також забезпечення належності, допустимості та доказової цінності отриманих матеріалів для використання у кримінальному провадженні.

Цілком очевидно, що ексгумація у контексті розслідування воєнних злочинів виходить далеко за межі національно-процесуальних меж; у цьому зв'язку доцільно звернутися до напрацьованих практик міжнародних кримінальних судових інституцій. Так, у звітах Офісу прокурора Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії задокументовано проведення десятків ексгумацій масових поховань у Сребрениці, Вуковарі, Приєдорі та інших населених пунктах, які стали епіцентрами масштабних злочинів проти цивільного населення [10]. Аналогічно, практика Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди засвідчує якісно інший рівень осмислення ексгумації, в межах якої вона постає концептуальним ядром доказування злочину геноциду. Ексгумаційні роботи, відображені у матеріалах Офісу прокурора, мали системний характер та поєднували криміналістичні і судово-медичні методи з метою не лише ідентифікації жертв геноциду, а й реконструкції механізму масового знищення як злочинної практики. Шляхом аналізу причин смерті, морфології тілесних ушкоджень та умов поховання формувалася доказовий масив, який відображав організований і систематичний характер насильства, що, вочевидь, дає можливість розглядати ексгумацію як інструмент відтворення логіки масового злочину в постгеноцидному просторі [цит. за 11, с. 6].

Власне, судові органи та криміналістичні лабораторії зазначених інституцій виконали десятки комплексних ексгумацій масових поховань на Балканах та у Руанді, де професійні криміналістичні команди застосовували міждисциплінарні методики: від судової антропології, ботаніки, ґрунтознавства, геофізичних технологій (GPR), до ДНК-аналізів і систем «chain of custody» («ланцюг збереження доказів») для відтворення повного криміналістичного профілю злочинного акту та відповідних обставин злочинної поведінки.

Важливо підкреслити, що зарубіжний досвід, зокрема Guatemalan Forensic Anthropology Foundation [12], демонструє, як професійна судово-антропологічна діяльність у поєднанні з криміналістичною тактикою надає можливість не лише вилучати тілесні залишки, а й формувати доказову базу, котра необхідна для належного кримінального переслідування відповідальних за зникнення та масові страти під час тривалих конфліктів, що має цінність і для українського контексту.

Не менш вагомим є те, що криміналістичне втручання в місця масових поховань повинно супроводжуватися застосуванням найсучасніших лабораторних методів і технологій, які, як показує іноземний досвід, є достатньо ефективними. Так, криміналістичні лабораторії у ЄС [13], США [14; 15] та Канаді [16] використовують 3D-сканування, фотограмметрію, цифрове картографування, інтегровані ДНК-банки та автоматизовані системи порівняння відбитків зубів і кісткових особливостей у межах ідентифікації осіб. Особлива увага в таких дослідженнях приділяється саме зубам і кістковим структурам як носіям стабільної ідентифікаційної інформації, здатної зберігати діагностичну цінність за умов тривалої гнилосної деструкції м'яких тканин, термічного чи механічного ушкодження тілесних залишків.

У структурі доказування значущим є застосування молекулярно-генетичної експертизи [17, с. 165], особливо коли мова йде про масові поховання. Власне кажучи, аналіз ядерної та мітохондріальної дезоксирибонуклеїнової кислоти, виділеної з кісткової тканини, зубів, кісткового мозку чи компактної речовини довгих кісток, дозволяє ідентифікувати особу навіть за наявності глибокої гнилосної деструкції, термічних ушкоджень або фрагментації тіл [18; 19]. На практиці розслідування воєнних злочинів саме генетичний профіль нерідко стає єдиним об'єктивним засобом встановлення особи жертви та її процесуального статусу, а також виявлення її родинних зв'язків із живими особами.

В аспекті досліджуваної теми доцільно звернути увагу і на питання можливості достовірного встановлення механізму смерті в умовах вторинної деструкції тілесних залишків – зокрема внаслідок вибухового впливу, переміщення тіл, тиску ґрунтових мас або тривалих гнилосних змін. При масових похованнях, характерних для воєнних злочинів і злочину геноциду, тілесні ушкодження нерідко набувають специфічної природи: первинна летальна травма накладається на вторинні деформації, зумовлені екзогенними факторами після настання смерті. Тут необхідно наголосити, що важливим методологічним інструментом у даному випадку є розмежування «perimortem-травм» (ушкоджень, отриманих у момент або безпосередньо перед смертю) та «postmortem-деформацій» [20, с. 5-6], що виникли вже після припинення життєвих функцій.

Саме наведене розмежування дає можливість відділити насильницький механізм смерті від поховальних чи середовищних впливів. Своєю чергою, судово-антропологічний аналіз при цьому має вагому роль: кісткові структури зберігають характерні мікроморфологічні ознаки живої травми – пластичні деформації, радіальні тріщини, мікрофрагментацію, ознаки еластичного згинання, – які принципово відрізняються від ламкості та крихкості кістки після смерті [21, с. 2]. Аналогічно, сліди різаної, колотої чи вогнепальної дії мають іншу геометрію та крайові характеристики, ніж ушкодження, спричинені тиском ґрунту або переміщенням тіл у братських могилах.

Чималу складність становлять випадки, коли тіла зазнали вибухового впливу, що охоплює первинну баротравму, вторинні уламкові поранення та третинні ушкодження від переміщення тіл у просторі. У подібних випадках судово-медичний експерт змушений працювати не з цілісним тілом, а з фрагментованим остеологічним матеріалом, де механізм смерті відтворюється шляхом простої, морфологічної [22, с. 8] та мікроскопічної реконструкції ушкоджень.

Слід констатувати, що у криміналістичному вимірі окреслена проблема має вагоме значення для доведення воєнних злочинів і злочинів проти людяності, оскільки саме встановлення первинної причини смерті дає можливість кваліфікувати діяння як умисне вбивство, позасудову страту чи геноцид. Втім, якщо ж вторинні ушкодження, спричинені похованням або переміщенням тіл, помилково інтерпретуються як летальні, це значною мірою спотворює картину злочину і суттєво знижує доказову цілісність кримінального провадження.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що чинна система законодавчого регулювання ексгумації в Україні не відповідає ані масштабам виявлених масових поховань, ані характеру злочинів, які стали їх причиною. Як вбачається, формальна прив'язка ексгумації до загальних приписів КПК України, розрахованих переважно на індивідуалізовані злочини мирного часу, створює суттєві ризики фрагментації доказування, втрати доказової інформації та подальшої дискредитації результатів розслідувань на міжнародному рівні. В даному випадку слушно говорити про необхідність законодавчого закріплення ексгумації на рівні національного законодавства як *спеціальної форми криміналістичного втручання*, зокрема, при розслідуванні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, із власними підставами, цілями, процесуальними гарантіями та стандартами фіксації.

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговує впровадження зарубіжних практик, напрацьованих міжнародними криміналістичними лабораторіями та експертними установами, які вже десятиліттями працюють із масовими похованнями в постконфліктних суспільствах. Досвід Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти, судово-антропологічних груп у Боснії і Герцеговині [23], Гватемалі [12], Аргентині [24] переконливо демонструє, що успіх кримінального переслідування безпосередньо залежить від стандартизації кожного етапу ексгумації – від первинного зондування місцевості до лабораторної ідентифікації та збереження біологічних зразків.

Не менш важливим є питання розвитку національної криміналістичної та судово-експертної інфраструктури. Масовий характер ексгумацій у воєнний період виявив певну структурну обмеженість існуючих лабораторних потужностей, зокрема у сфері ДНК-ідентифікації, судової антропології та цифрової криміналістики. А тому держава має зосередити свої ресурси на формуванні спеціалізованої, технологічно інтегрованої системи судово-експертного забезпечення, здатної працювати з великими масивами біологічних і цифрових даних, особливо в умовах війни та постгеноцидного простору.

У площині кримінального процесу окремого перегляду потребує статус результатів ексгумації як доказів. Очевидно, доцільно нормативно конкретизувати критерії допустимості, достовірності та відтворюваності криміналістичних даних, отриманих у ході масових ексгумацій, беручи до уваги те, що вони доволі часто формуються в умовах обмеженого доступу, небезпеки повторних бойових дій та значної часової дистанції між злочином і його фіксацією. В такому випадку запозичення практики міжнародних трибуналів щодо оцінки сукупності непрямих доказів, в тому числі з просторовим аналізом поховань, характером тілесних ушкоджень і способами приховування тіл, видається не лише виправданим, а й необхідним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Розслідування на місці масових поховань в Ізюмі: страшний спадок російської окупації. 2025. URL: <https://cripo.com.ua/vojna-s-rf/rozsliduvannya-na-mistsi-masovyh-pohovan-v-izyumi-strashnyj-spadok-rosijskoyi-okupatsiyi>.
2. Криміналістика: *підручник* / В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Самодін та ін.; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
3. Докази та доказування у кримінальному провадженні: *навчальний посібник* / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
4. Халілев Р.А., Легеза Л.А. Спирні питання процесуальної регламентації ексгумації трупа в кримінальному провадженні України. *Пропілеї права та безпеки*. 2022. № 1 (1). С. 46–51.
5. Schabas W.A. Genocide in International Law: The Crime of Crimes (2nd ed.). *Cambridge University Press*. 2009. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511575556>.
6. Joyce C., Stover E. Witnesses from the Grave: The Stories Bones Tell. *Bloomsbury*. 1991. 333 p.
7. ICMP Supports Forensic Facial Comparison Experts as Part of Ukraine's Missing Persons Process. 2024. URL: <https://icmp.int/news/icmp-supports-forensic-facial-comparison-experts-as-part-of-ukraines-missing-persons-process>.

8. Haglund W.D., Sorg M.H. *Advances in Forensic Taphonomy: Method, Theory, and Archaeological Perspectives* (1st ed.). 2001. CRC Press. DOI: <https://doi.org/10.1201/9781420058352>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
10. Investigations. ICTY. URL: <https://www.icty.org/en/about/office-of-the-prosecutor/investigations>.
11. Jesse E. Promoting reconciliation through exhuming and identifying victims in the 1994 Rwandan genocide. *Policy Brief*. 2012. Vol. 2. P. 1–12.
12. Forensic Anthropology Foundation of Guatemala. URL: <https://fafg.org/en/our-work>.
13. Amankwa A.O. Trends in Forensic DNA Database: Transnational Exchange of DNA Data. *Forensic Sciences Research*. 2020. Vol. 5. Iss. 1. P. 8–14. DOI: <https://doi.org/10.1080/20961790.2019.1565651>.
14. Bose P. Top 5 Technologies Reshaping Forensic Science. URL: <https://www.azolifesciences.com/article/Top-5-Technologies-Reshaping-Forensic-Science.aspx>.
15. Perkins H., Rohrlach A.B., Hughes T. 3D imaging for dental identification: a pilot investigation of a novel segmentation method using an intra oral scanning device. *Forensic Sci Med Pathol*. 2025. Vol. 21. P. 1213–1221. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12024-025-00992-y>.
16. The National DNA Data Bank. *Royal Canadian Mounted Police*. URL: <https://rcmp.ca/en/national-dna-data-bank>.
17. Броневицька О.М., Афтанасів В.М., Вергун В.А. Роль молекулярно-генетичної експертизи у встановленні вини при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я особи. *Право і суспільство*. 2025. №3. Т. 2. С. 163–169. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.23>.
18. Shrivastava P., Rana M., Kushwaha P., Negi D.S. Using Mitochondrial DNA in Human Identification. *Handbook of DNA Profiling*. 2022. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-16-4318-7_18.
19. Cavalcanti P.R., Silva R.H., Lopes M.A. Forensic use of human mitochondrial DNA: a review. *Anais da Academia Brasileira de Ciências*. 2024. Vol. 96, № 1. 26 p. DOI: <https://doi.org/10.1590/0001-3765202420231179>.
20. Poluektova M. Interpreting Bone Trauma in Forensic Anthropology: A Theoretical Approach to Perimortem and Postmortem Injury Analysis. *Uppsala University*, 2025. 21 p.
21. Trauma Analysis. *Scientific Working Group for Forensic Anthropology*. National Institute of Standards and Technology, 2011. 7 p.
22. Афтанасів В.М. Морфогенетична динаміка ушкоджень при катуванні: криміналістично-правовий аналіз. *Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання)*: збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (21 листопада 2025 року) / упор. Г.Я. Савчин, С.М. Волкова. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2025. С. 7-8.
23. ICMP's Archaeology and Anthropology Division team efforts over the last two decades in the Western Balkans and Iraq. 2016. URL: <https://icmp.int/ar/news/icmps-archaeology-and-anthropology-division-team-efforts-over-the-last-two-decades-in-the-western-balkans-and-iraq>.
24. Forensics experts find signs the dictatorship bulldozed clandestine graves. 2025. URL: <https://buenosairesherald.com/politics/judiciary/forensics-experts-find-signs-the-dictatorship-bulldozed-clandestine-graves>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026